

TÜRKİYE'DE PEÇENEKLERE DAİR LİTERATÜR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mualla UYDU YÜCEL*

Giriş

Türkistan topraklarında başlayan varoluş ve zamanla çeşitli nedenlerle gerçekleşen göçler ve mücadeleler sonucunda Türkler, pek çok coğrafyada güçlü bir varlık göstermişlerdir ki bu coğrafyalardan biri de Doğu Avrupa coğrafyası olmuştur. Milattan önceki dönemlerde başlayan bu bölgedeki varoluş, İskitler, Hunlar, Sabar/Sabir/Suvarlar, Bulgarlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kuman/Kıpçaklarla güçlü bir şekilde devam etmiştir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Peçenekler de 9. yüzyıldan itibaren bu bölgeye gelerek güçlü bir siyasî yapı kurmuşlar ve coğrafyanın o dönem kadeğinde önemli bir rol oynamışlardır. İşte bu önem günümüze kadar gerek dünya da gerekse Türkiye'de onlar hakkında pek çok araştırma ve çalışma yapılmasına sebep olmuştur. Çalışmamızın konusu hakkında bilgi vermeden önce kısaca Doğu Avrupa Türk tarihi olarak isimlendirilen coğrafyanın neresi olduğu ve bu alanın nasıl geliştiği hakkında bilgi vermeye çalışalım.¹

Türkiye'de Doğu Avrupa Türk tarihi çalışmaları

Doğu Avrupa Türk tarihinin (kısaca DATT) kapsadığı coğrafya tarafımızdan Cumhuriyetimizin 100. yılına ithafen yazdığımız bir çalışmada üç bölge olarak belirlenip ele alınmıştır. Bunlar: (1) Kafkasya, (2) Karadeniz'in kuzeyi ve (3) Balkanlar'dır. Doğu Avrupa'nın coğrafi sınırlarını çizerken karşılaşılan en büyük zorluk hiç şüphesiz ki siyasî sebeplerle sınırların günün şart-

* İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye; ORCID: 0000-0002-1595-2106; muallauiduyucel@gmail.com

¹ Türkiye'deki Doğu Avrupa Türk tarihi yazımı konusunda bkz. Uydu Yücel, 2023, 465–491.

larına bağılı olarak değişkenlik göstermesidir. Genel kabul gören sınır güneyde Hazar Denizi, Kafkas Dağları, Karadeniz, Tuna, Balkan Dağları ve Dinar Alpleri, kuzeyde uzun bozkır kuşağına paralel uzanan orman bölgesi, doğuda İdil Nehri ve batıda Avusturya Alpleri'dir. Görüldüğü üzere bu coğrafyada genel olarak Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlar yer almaktadır. Geçmişten günümüze pek çok milletin göç güzergâhı üzerinde yer alan ve pek çok kültürün ortaya çıkmasına yol açan bu coğrafyanın tarih boyunca dört önemli ev sahibi olmuştur: Türk, Pers/Sâsânî, Roma ve Slav/Rus.

Türkistan coğrafyasında hem MÖ hem de MS başlayan göçlerin bir güzergâhını da Aral'dan hareketle, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyi oluşturmıştır. Bu bölgeye gelen Türk boyları bir süre burada kalmışlar, daha sonra Tuna'yı aşp Balkanlar'a inmiş ve Balkan Türklüğü'nü oluşturmışlardır. Bu Türk boyları kronolojik olarak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İskit, Avrupa Hun, Sabar/Sabir/Suvar, Avar, Ogur, Bulgar (Büyük Bulgar, Tuna Bulgar, İdil Bulgar), Hazar, Peçenek, Uz/Oğuz, Kuman/Kıpçaklardır. Ayrıca zaman içerisinde bu bölgelerde özellikle İslâmiyet'ten sonra güçlü bir siyasî yapı oluşturan Altın Orda Devleti, Kırım, Kazan, Kasım, Astarhan ve Sibir Hanlıkları da var olmuşlardır. Ama genelde DATT denildiğinde ilk akla gelen İslâm öncesi dönemdir. Ayrıca son dönemlerde Kimmer, Sarmat, Alan ve Macarların da bir Türk boyu olduğu düşüncesi Türkiye'de bazı bilim insanları tarafından dile getirilmekte ve araştırmalar yapılmaktadır.

Türkiye'deki tarih yazımının temelini ve yayımlanan çalışmaların fikirî yapısını bir süre Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu 1923 yılından Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne (1938) kadar Türk Tarih Tezi² oluşturma-

² Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne önceleri çok etkili sonraları ise kısmen etkili olan Türk tarihini araştırma ve öğretim anlayışının temelini Türk Tarih Tezi oluşturmuş ve bu tez İslâmiyet öncesi Türk tarihi araştırmalarında da önemli bir yer tutmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin kendi tarihini ve kültürünü bilmesi gerektiği inancı ile önemli adımlar atmış ve 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. Cemiyetten, daha önce özellikle Batılılar tarafından Türk tarihi ile ilgili ortaya atılan yalan ve yanlış bilgilere cevap vererek, Türk Tarih Tezi'nin mümkün olduğunca tarafsız ve bilimsel temellere dayandırılmasını istemiştir. Bu arada 1930 yılında *Türk Tarihinin Ana Hatları* (TTAH) isimli bir eser yazılmış; ancak bu kitap Mustafa Kemal tarafından beğenilmemiştir. Bir süre sonra buna ek olarak toplam 74 sayfalık bir kitapçık hazırlanmış ve *Türk Tarihinin Ana Hatları Medhal Kısmı* adı verilerek okullara dağıtılması sağlanmıştır ki bu kitapçıkta *Orta Asya Türk Tarihine Methal* adlı başlıkta Türk tarihinin başlangıcına ve İslâm öncesi dönemine ait bilgiler de bulunmuştur. Bu kitapçık *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabının kısa bir özeti mahiyetinde olsa da ondan tamamen ayrı bir eserdir. İler-

muştur. Bu tezi güçlendirmek ve hayata geçirmek üzere çeşitli metinler ile telif/araştırma eserleri üretilmiştir. Bu metinlerin bir kısmı *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nda veya Tarih Kurumu'nun yayın organı olan *Bellekten*'de yayımlananlardan ayrı basım olup daha önce yayımlanmış metinlerdir. Bu telif eserler arasında ileride Türkiye'deki DATT'ın gelişimine katkı sunan bilim insanları ile çalışmaları da yer almıştır. Bu arada cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de Türklüğün ideolojik yapısının inşasına katkıda bulunan ve Türklerin eski çağını, yani Umumi/Genel Türk Tarihi'nin çalışma alanlarını inceleyen bilim insanlarının birçoğunu, Rusya İmparatorluğu'nun ve Sovyetler Birliği'nin yok edici uygulamaları sonucunda vatanlarını terk ederek Türkiye'ye gelen Türk asıllı Türkologlar oluşturmuştur. Bu Türkologlar arasında Bakülü Ahmet Ağaoğlu, Kırımlı Yusuf Akçura, Başkurdistanlı Ahmed Zeki Velidî Togan ve Hamit Zübeyir Koşay'ı sayabiliriz.

20. yüzyılda İslâm öncesi Türk tarihini çalışan araştırmacılar, bu dönemi bütün ayrıntılarıyla ortaya koymaya çalışmış; Doğu Avrupa Türk tarihi alanında da önemli katkılar sunmuşlardır. Önce kaynaklara vakıf olmaya ve ulaşılmaya çalışılmış, daha sonra da bu kaynaklardaki bilgiler değerlendirilmiştir. Aşağıda kısaca bahsedeceğimiz üzere karşılaşılan en büyük sorunlardan biri de farklı dillerde yazılan eserlerin kullanılması olmuştur. Bir tarihçinin bilebileceği dil sayısı sınırlı olduğundan, bu durum çeşitli kurum ve kuruluşlar ile yayınevlerine havale edilmiş, onlar da bir noktaya kadar tercümeler yaparak katkı sunmuşlardır. Yeterli kaynak çevirisinin yapılmaması bu dönemi çalışan tarihçileri öncelikle iyi bir çevirmen olma durumu ile karşı karşıya bırakmıştır.

Yine 20. yüzyılın ilk yarısı, Türk tarihçilerinin yazımda öğretici yazım metodunu kullandıkları bir anlayışa sahip olmakla geçmiştir. Zira yeni bir devletin kurulması, geçmişin ihtişamını ortaya çıkaran, rol model olarak alınan, millî ve manevî değerlerin öne çıkarıldığı bir süreci ve yazımı da beraberinde getirmiştir. İkinci yarısından itibaren ise çağdaş bilimsel metot olan araştırıcı tarih yazımına geçilmiş ve bu bakış açısıyla çok değerli eserler üretilmiştir.

leyen süreçte *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli kitabın yeniden yazılması gündeme gelmiş, ancak hayata geçirilememiştir. Bkz. Uydu Yücel, 2023, 469.

Peçeneklere dair literatür

Çalışmamızın konusunu oluşturan Peçeneklere ait sınırlı sayıda bir çalışmanın varlığını görüyoruz. Bu çalışmaları bir sınıflandırmaya tabi tuttuğumuzda bunların (1) Araştırma eserleri, (2) Tezler ve (3) Tercüme eserler şeklinde olduğunu tespit ediyoruz. Tespit edebildiğimiz kadarı ile de bu çalışmalar basım tarihlerine göre şu şekildedir.

1. Kitaplar

1.1. Peçeneklere ait telif veya araştırma eserleri

- 1) Orkun, H. N., *Peçenekler*. Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- 2) Kurat, A. N., *Peçenek Tarihi*. Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- 3) Balkan, S., *Peçenekler ve Tikveş Türkleri*. E Yayınları, İstanbul, 2017.
- 4) Uydu Yücel, M., *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*. Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020.
- 5) Aslan, İ. (Haz.): *Uzlar, Peçenegler ve Kuman/Kıpçaklar Üzerine Araştırmalar*. Post Yayınları, İstanbul, 2025.

1.2. İçerisinde Peçenekler hakkında dolaylı olarak bilgi bulunan eserlerden bazıları

Bu sınıflandırmada daha çok Peçeneklerle siyasî ilişkiler kuran hem diğer Türk boyları hem de başka milletlerin tarihi anlatılırken kısa bilgiler veren eserlerden bazılarına yer verilmiştir.

- 1) Gökyay, O. Ş., *Dede Korkut Hikâyeleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- 2) Grousset, R., *Bozkır İmparatorluğu*. Çev. Uzmen, M. R.. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.
- 3) Rásony, L., *Tuna Köprüleri*. Çev. Akın, H. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984.
- 4) Ögel, B., *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- 5) Golden, P. B., *Erken İç Asya Tarihi*. Der. Sinor, D., Çev. Arel, A. İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2002.
- 6) Gumilëv, L. N., *Eski Türkler*. Çev. Batur, A.. Selenge Yayınevi, İstanbul, 2004.
- 7) Taşağıl, A., *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

- 8) Artamonov, S. M., *Hazarlar, Türkler, Yahudiler, Ruslar*. Çev. Batur, A. Selenge Yayınevi, İstanbul, 2004.
- 9) Vásáry, I., *Eski İç Asya'nın Tarihi*. Çev. Doğan, İ. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.
- 10) Chavannes, É., *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. Çev. Koç, M. Selenge Yayınevi, İstanbul, 2007.
- 11) Çoruhlu, Y., *Erken Devir Türk Sanatı*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- 12) Tektaş, N., *Tanrının Askerleri -3 (Karluklar – Karahanlılar – Oğuzlar – Sabar Devleti –Avarlar – Hazarlar – Bulgarlar – Macarlar – Peçenekler – Kumanlar)*. Hayat Yayınları, İstanbul 2013.
- 13) Günaydın, T., *Bizans ve Balkanlar (976-1076)*. Post Yayınları, İstanbul 2020.
- 14) Tolan, Ö., *Siyasi ve Sosyo-ekonomik Açısından Karadeniz'in Kuzeyinde ve Balkanlarda Türkler (IV–X. Yüzyıl)*. İksad Publishing House, Ankara 2023.

1.3. Kitap içinde bölüm

- 1) Orkun, H. N., *Türk Tarihinin Ana Hatları: Avarlar, Peçenekler, Kumanlar*. Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1946.
- 2) Kurat, A. N., “Doğu Avrupa Türk Kavimleri ve Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976.
- 3) Togan, A. Z. V., *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1981.
- 4) Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983.
- 5) Güngör, E., *Tarihte Türkler*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988.
- 6) Kurat, A. N., *IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Boyları ve Devletleri*. Murat Kitabevi, Ankara 1992.
- 7) Çoruhlu, Y., “Nangszentmiklos Hazinesindeki İki Sürahi Üzerinde Bulunan Yırtıcı Kuş (Kartal/Gruda) Figürlü Kompozisyonların Türk Sanatı ve İkonografisindeki Yeri”, *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 1993, 319–337.
- 8) Uydu Yücel, M., *İlk Rus Yıllıklarında Türkler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007; 2. Baskı: 9. Yüzyıl'dan, 13. Yüzyıl'a İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler Hazar, Bulgar, Peçenek, Uz, Berendi, Karakalpaklı, Kuman/Kıpçaklar. Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2020.
- 9) Uydu Yücel, M., “X–XIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyinde Yaşayan Türk Boylarının Ekonomik ve Ticari Hayatları”, *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildiriler*, Cilt I. “Globus” Dünya Basımevi, İstanbul 2003, 143–152.

- 10) Mangaltepe, İ., “Arkeolojik Buluntulara Göre Avar, Peçenek ve Kuman-Kıpçaklarda Askeri Teçhizat”, Emecen, F. M. (Ed.), *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, 121–152.
- 11) Uydu Yücel, M., “Doğu Avrupa Türklerinde Temizlik (Avrupa Hunları, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek, Kuman-Kıpçak)”. Gürsoy Naskalı, E. – Arçın, S. M. (Ed.), *Temizlik Kitabı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, 333–352.
- 12) Uydu Yücel, M., “Balkanlar’daki Türk Boylarının (Peçenek, Uz, Kuman) Sosyo-Kültürel Değişimlerinde Osmanlının Rolü”. *Balkanlarda İslam Medeniyeti – Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri, Bukreş/Romania 1–5 Kasım 2006*. IRCICA Yayınları, İstanbul 2011, 714–739.
- 13) Uydu Yücel, M., “Peçenekler”, Karatay, O. – Acar, S. (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015, 449–527.
- 14) Rodoplu, F., “Türkistan’dan Balkanlara Son Türk Göçünü Gerçekleştiren Peçenek, Uz ve Kumanların Göç Yolları ve Kültürel Etkileri”. Şeker, G. – Tilbe, A. – Ökmen, M. vd. (Eds.), *Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings*. Transnational Press, London, 2015, 483–487.
- 15) Aksoy, H., “Selçuklu–Bizans–Peçenek İlişkileri Çerçevesinde Çaka Bey’in Dış Siyaseti”. *I. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu Bildirileri, 24–26 Mart 2017*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 135–143.
- 16) Uydu Yücel, M., “Rus Tarihçi Vasili Gregorieviç Vasilevskiy’in Kaleminden Bizans–Peçenek Münasebetleri”. Biber, T. E. (Ed.), *Bozkırın Oğlu: A. Taşağıl Armağanı*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, 265–296.
- 17) Uydu Yücel, M., “Kiyev Knyazlığı Dönemi Peçenek-Rus Mücadelesinin Sembol İsmi: Kağan Küre”, Hüseyinliklioğlu, A. G. – Bostancı, I. I. – Değerli, A. vd. (Ed.), *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları II*. İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2021, 213–228.
- 18) Uydu Yücel, M., “Peçenek ve Uzların Malazgirt Zaferi’nin Kazanılmasındaki Roller ve Önemleri”, Erdaş, S. – Yıldırım, S. (Ed.), *M. Derviş Kılınçkaya Armağan Kitabı*. Siyasal Kitabevi, Ankara, 2022, 23–38.
- 19) Uydu Yücel, M., “Peçenek-Kuman/Kıpçak Mücadelesi: Lebunion/Lebunium Meydan Savaşı (29 Nisan 1091)”, *Türk’ün Türk’le Savaşı. Asya’dan Anadolu’ya Türkler Arasındaki İktidar Mücadelesi*. Kronik Kitap, İstanbul, 2023, 113–139.

2. Makaleler

- 1) Kurat, A. N., “Peçeneklere Dair Araştırmalar I. Karadeniz’in Şimalindeki Bozkırlarda Peçenekler”. *Türkiyat Mecmuası* 4, 1936, 1–64.
- 2) Kurat, A. N., “Peçeneklere Dair Araştırmalar”. *Türkiyat Mecmuası* 5, 1936, 101–140.
- 3) Sümer, F., “Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler”, *AÜDTCF Dergisi* 11(2–4), 1953, 317–344.
- 4) Kurat, A. N., “Peçenekler”, *MEB İslam Ansiklopedisi* Cilt 9. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, 535–543.
- 5) Kurat, A. N., “Peçenekler, Uzlar ve Malazgirt Zaferi”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Malazgirt Özel Sayısı* 47, 1971, 38–49.
- 6) Diyarbakırlı, N., “Peçenek Hazinesi ve Türk Sanatının Çeşitli Kıtalar-da Gelişen Ortak Şekilleri”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 4–5, 1973–1974, 395–428.
- 7) Baykara, T., “Batı Anadolu’da Bir Peçenek Beği: Kızıl Beğ”, *Belleten* 62(235), 1998, 735–746.
- 8) Demir, N., “Anadolu’da Teşekkül Etmiş Destani Halk Hikâyelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara, 1999, 195–211.
- 9) Donuk, A., “Baranta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5. Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, 64–65.
- 10) Eren, H., “Beçene Sözü’nün Kökenine Katkılar”. *Türk Dili* 588, Aralık 2000, 555–568.
- 11) Demir, N., “Karadeniz Bölgesi’nde Peçenek ve Kıpçaklar”. *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon, 3–5 Mayıs 2001.
- 12) Demir, N., “Karadeniz’in Kuzeyi’nde Peçenekler”. Güzel, H. C. – Çiçek, K. – Koca, S. (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 709–713.
- 13) Uydu Yücel, M., “Balkanlar’da Peçenekler”. *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2. Güzel, H. C. – Çiçek, K. – Koca, S. (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi* Cilt 2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 714–726.
- 14) Uydu Yücel, M., “Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar”. *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1: Tarih. Karadeniz Araştırmaları Merkezi ve Vadi Yayınları, Çorum – Ankara, 2006, 185–214.
- 15) Sümer, F., “Peçenekler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34. Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, 213–214.
- 16) Mangaltepe, İ., “Peçenek–Macar Münasebetleri ve A. P. Horvath’ın E-serinde Peçenekler”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 15, 2009, 69–90.

- 17) Güçlüay, S. – Çapan, F., “Peçenek–Bizans Siyasî İlişkileri”. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* 192, 2011, 121–138.
- 18) Gömeç, S., “Türk Tarihinde Peçenekler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53(1), Ocak 2013, 251–266.
- 19) Çoban, E., “Orta Çağ Macar Toplumunda Peçenekler ve Macar Ulusunun Oluşumuna Katkıları”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 10(3), Eylül 2013, 45–59.
- 20) Dilbaş, G., “Macar Tarihinde Peçenekler”. *History Studies* 5(2), 2013, 137–154.
- 21) Karatay, O., “Etelköz: Orta Macar Yurdu Hakkında Bazı Tespitler”. *Belleten* 78(281), Nisan 2014, 41–91.
- 22) Özyurt Ulutaş, S., “Bizans’ın Türk Meselesinde Peçeneklerin Rolü (X–XI. Yüzyıllar)”. Yüksel, Ş. M. (Ed.), *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür: 75. Yılında İsmail Aka Armağanı*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2017, 143–149.
- 23) Yalvar, C., “Karadeniz’in Kuzeyinde İki Kardeş Kavim: Peçenekler ve Kuman-Kıpçakların Münasebetleri Üzerine”. *Atlas Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 2(2), 2018, 7–19.
- 24) Uydu Yücel, M., “Pechenegs in the Historiography of the Russian Empire”, Öztürk, Y. – Kavak, N. (Ed.), *Concepts, Sources and Methodology in Eastern European Studies: Proceeding of the 1st Congress of International Eastern European Studies (CIEES), 21–23 Eylül 2018, Kyiv, Ukrayna*, Cilt 1. Platform of International Eastern European Studies (PIEES), 2018, 217–232.
- 25) Uydu Yücel, M., “Peçenekler”, Gökdağ, B. A. – Karatay, O. – Gömeç, S. (Ed.), *Ortak Türk Tarihi*, Cilt 2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2019, 401–476.
- 26) Gezer, H., “Peçenek–Oğuz Kökenli Çıtak Türklerinin Dili Üzerine”, *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi (IJHE)* 5(12), 2019, 897–919.
- 27) Ünal, A. A., “Peçenek-Rus Siyasî İlişkileri (MS 915–978)”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3(6), 2021, 213–228.
- 28) Uydu Yücel, M., “Balkanlardaki Peçenek-Kuman/Kıpçak Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Lebunion Savaşına Etkisi”, *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 3(1), Aralık 2021, 97–124.
- 29) Uydu Yücel, M., “Rusya İmparatorluğu Dönemi Tarih Yazımında Peçenekler”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 36, 2021, 97–117.
- 30) Korkmaz, A., “Peçenek Tarihinin Dönüm Noktası: 1091 Lebounion Savaşı ve Bu Savaşın Türk Tarihi Açısından Önemi”. Nurdan, S. – Özler, M. (Haz.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018): Kongreye Sunulan Bildiriler Kitabı*, Cilt VI. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, 1–19.

- 31) Pala, A., “Oğuzların Peçenek Boyunun Menşei”. Nurdan, S. – Özler, M. (Haz.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018): Kongreye Sunulan Bildiriler Kitabı*, Cilt X. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, 117–128.
- 32) Dikmen, E., “Peçeneklerin Hristiyanlaştırılma Meselesi: Querfurtlu Aziz Bruno Örneği”. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2, 2021, 61–76.
- 33) Dikmen, E., “Peçenek–Rus–Bizans Ticarî Faaliyetleri”, *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi* 5(1), 2021, 20–37.
- 34) Yücel, F., “Kadim Batı Turan Ekonomisi: Peçenek Hanlığı’nın Ekonomik Yapısı Üzerine İnceleme”. Koraş, H. – Saliev, M. – Kasım, M. (Ed.), *IX. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2. Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2022, 291–314.
- 35) Tombuloğlu, T., “Balkanlarda Peçenek Varlığı”. Gömeç, S. Y. – Göher, F. – Şahin, H. H. (Yay. Haz.), *Balkanların Bozkurt’u Sadık Ahmet’e Armağan*. Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, 475–504.
- 36) Gençay, E., “Byzantium and The Pechenegs: The Historiography of the Problem”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6(12), 2024, 789–792.
- 37) Hüseyinov, G., “Bizans ve Rus Topraklarında Bir Türk Boyu: Peçenekler”. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 8(63), 1678–1686.
- 38) Tolan, Ö., “Aleksander Paroń, The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe”. *Belleten* 87(309), 725–731.
- 39) Tolan, Ö., “Peçeneklerin Bulgarlar ile Olan Siyasî Temasları Üzerine Bazı Düşünceler”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10(65), Ağustos 2023, 292–316.
- 40) Aksoy, H., “Karadeniz’in Kuzeyindeki Bozkırlarda İttifak Dengeleri: Peçenek, Bizans ve Rus İlişkilerinin Değerlendirilmesi (941-972)”. *Journal of Universal History Studies* 7(1), 2024, 43–58.
- 41) İsmailzade, S., “The Involvement of the Pechenegs in the Ethnopolitical Processes of the Southern Russian Steppes”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 11(4), 2024, 2593–2605.
- 42) Pritsak, O., “Peçenegler: Bir Toplumsal ve Ekonomik Dönüşüm Araştırması”. Çev. İlhan Arslan. Aslan, İ. (Haz.), *Uzlar, Peçenegler ve Kuman/Kıpçaklar Üzerine Araştırmalar*. Post Yayınları, İstanbul, 2025, 27–57.

3. Tercüme eserler

Bu başlık altında içerisinde Peçenekler hakkında bilgi veren ana kaynaklar ile bazı araştırma eserleri ve makalelere yer verilmiştir.

3.1. Ana kaynaklar

- 1) Şeşen, R. (Haz.), *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahu: İbn Fazlan*. Bedir Yayınları, İstanbul, 1975.
- 2) Togan, Z. V. (Haz.), *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*. 2. baskı. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.
- 3) Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ü Lugât-it Türk*, Cilt I. Çev. Besim Atalay. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- 4) *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*. Çev. Demirkent, I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- 5) Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. Çev. Işıltan, F. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- 6) Anna Komnena, *Malazgirt'in Sonrası: Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi*. Çev. Umar, B. İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- 7) Şeşen, R., *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1998.
- 8) *Urfalı Mateos*. 2000. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952–1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162)*. Çev. Andreasyan, H. D; notlar: Dulaurier, É. – Yinanç, M. H. 3. baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- 9) *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*. Çev. Demirkent, I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- 10) Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*. Çev. Batur, A. Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.
- 11) Yörükan, Y. Z., *Müslüman Coğrafyacılarına Göre Ortaçağda Türkler*. İstanbul 2004.
- 12) Zonaras, I. *Tarihlerin Özü*. Çev. Umar, B. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- 13) Attaleiates, M., *Tarih*. Çev. Umar, B. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- 14) Bryennios, N., *Tarihin Özü*. Çev. Umar, B. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- 15) Dülel, E., *İran Seyahatnamesi*. Çev. Gündoğdu, S. Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

- 16) Rüsteh, E., *El A'laku'n Nefise*. Çev. Eker, A. F. Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.
- 17) İstahrî, *Ülkelerin Yolları*. Çev. Ağarı, M. Ayışığı Yayınları, İstanbul, 2015.
- 18) Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*. Çev. ve notlar Aslan, İ. Post Yayınları, İstanbul, 2020.
- 19) Ergin, M. (Haz.), Ebul Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)*. Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.
- 20) Acaloğlu, A. (Haz.), Ebul Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*. Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.
- 21) Nestor, *Geçmiş Yılların Menkıbesi*. Çev. Aksungur, B. Post Yayınları, İstanbul, 2023.
- 22) Keşiş Lavrante, *Lavrentiyev Kroniği Geçmiş Yılların Hikâyesi İlk Rus Tarihi*, Cilt I. Çev. Büyükçolak. Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2024.

3.2. Makaleler

- 1) Németh, Gy., “Peçenek ve Kumanların Dili”. Çev. Eckmann, J. *Türk Dili Belleten* 14–15, 1950, 97–106.
- 2) Takács, B. Z., “IX. Yüzyılda Hazarlar, Peçenekler ve Macarlar”. Güzel, H. C. – Çiçek, K. – Koca, S. (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 869–881.
- 3) Vörös, G., “Peçeneklerin Dili ve Erken Tarihi Üzerine Notlar”. Güzel, H. C. – Çiçek, K. – Koca, S. (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 693–708.
- 4) Golden, P. B., *Türk Halkları Tarihine Giriş: Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*. Çev. Karatay, O. KaraM Araştırma ve Yayıncılık, Ankara, 2002.
- 5) Gumilëv, L. N., *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları Kıpçak, Peçenek, Hazar, Yahudi, Guz, Burtas, Çerkes, Tatar ve Moğollar*. Çev. Batur, A. Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- 6) Rásonyi, L., *Doğu Avrupa'da Türklük*. Çev. Gedikli, Y. Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- 7) Minorskiy, V. F., *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*. Çev. Ağarı, M. – Duman, A. Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2008.
- 8) Howorth, H. H., “V. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Göçebelerin Batı'ya Doğru Sürüklenişi III. Bölüm Kumanlar ve Peçenekler”. Çev. Dikmen, E. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5(1), 2020, 284–301.

4. Peçenekler hakkında kaynakça veren eserler

- 1) Orkun, H. N., *Bizans Kaynaklarında Türkler*, Sümer Basımevi, Ankara 1938.
- 2) Karatay, O. – Gökdağ, A., (Ed.), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt I–III. KaraM–Vadi Yayınları, Çorum, 2006.
- 3) Mangaltepe, İ., *Bizans Kaynaklarında Türkler*. Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- 4) Karatay, O. – Acar, S., *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

5. Tezler

5.1. Yüksek Lisans Tezleri

- 1) Kumru, N., *P.V. Golubovskiy ve Eseri. Peçenegi, Torki İ Polovtsi Do Naşestviya Tatar. (Moğol İstilasına Kadar Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar) (Tercüme-Tahlil)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
- 2) Damar, Ç., *Peçenek ve Kıpçakların Bizans Devleti ile Olan İlişkileri*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2016.
- 3) Ceyhan, H., *Peçenek ve Kuman-Kıpçaklarla Rusların Siyasi İlişkileri (10–13. yy)*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2020.
- 4) Öztunç, O. D. Z., *Bizans Döneminde Anadolu’da Kuzey Türklerinin Yerleşim Alanları (Peçenekler, Kuman-Kıpçaklar ve Uzlar)*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2023.
- 5) Atalay, M., *Doğu Avrupa Türk Kavimlerinin (Kıpçak, İdil-Bulgar, Peçenek ve Hazarlar) Altın Orda Devleti’ne Etkileri*. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2023.

5.2. Doktora Tezleri

- 1) Dikmen, E., *IX–XI. Yüzyıllar Arasında Peçenek–Rus Münasebetleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2022.

6. Tarihi romanlar

1) Terzioğlu, A. H., *Peçenekler Destanı*. Efsus Yayınları, İstanbul, 2024.

Çalışmaların değerlendirilmesi

Tespit edebildiğimiz bu çalışmaları sayısal olarak bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda çok fazla olmadığını görürüz. Böyle olmasının sebebi de aşağıda ifade edeceğimiz üzere Türk tarihinin kendine özgü yapısından kaynaklanmaktadır. Çalışmalara baktığımızda genelinin siyasî tarihlerine dair yapılan çalışmaları oluşturduğunu tespit ediyoruz. Bilindiği üzere hem Slav/Ruslara hem de Doğu Roma'ya (Bizans) yaşattıkları zorlu ve çetin yıllar detaylı bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bulundukları topraklarda öylesine güçlü bir varlık sergilemişlerdir ki bu varlığı en net şekilde de genellikle Karadeniz'in kuzeyinde iken Slav/Rus kaynaklarında, Tuna'yı geçtiklerinde Macar kaynaklarında, Balkanlara ulaştıklarında da Roma (Grek ve Latin) kaynaklarında net bir şekilde hissettirmişlerdir. Konumuz olmadığı için Peçenek tarihine girmedik ama yaptığımız çalışmalar sonucunda bu siyasî tarihten anladığımız ve gördüğümüz Peçeneklerin Slav/Rusların kurduğu Kiyev Knyazlığı'na, ama özellikle de Doğu Roma'ya çok zor zamanlar yaşattıklarıdır. Nitekim tarafımızdan yazılan eserde bu yıllar "Doğu Roma'nın bozkırla savaşı" olarak adlandırılmıştır.

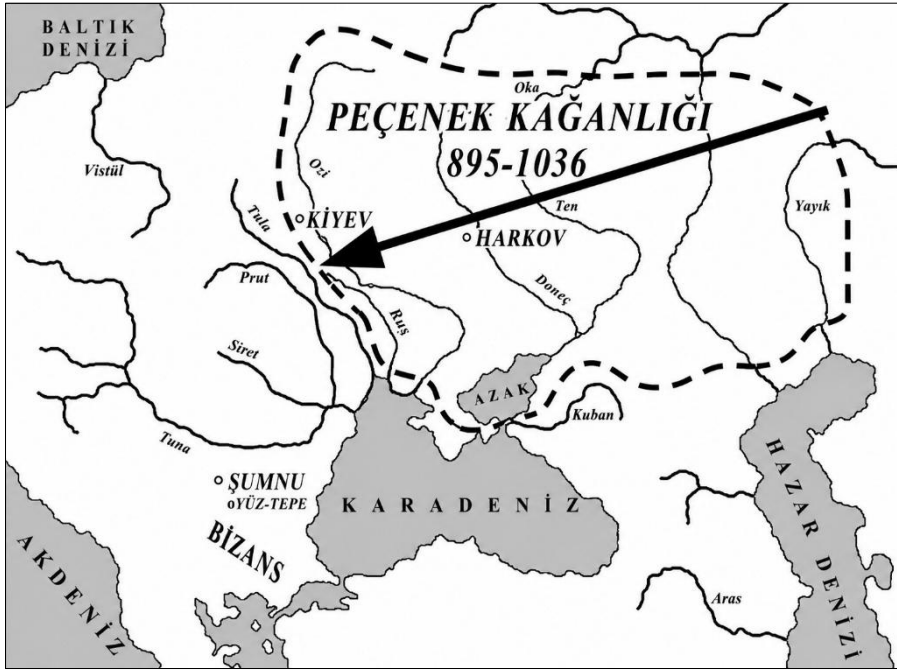
Yapılan çalışmalar arasında özellikle kitap olanları değerlendirmeye çalıştığımızda Peçeneklere dair bugüne kadar münhasıran beş kitap yazıldığını görüyoruz. Bunlar: Hüseyin Namık Orkun *Peçenekler*, Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Sami Balkan, *Peçenekler ve Tikveş Türkleri*, Muallâ Uydu Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, İlhan Aslan tarafından hazırlanan *Uzlar, Peçenegler ve Kuman/Kıpçaklar Üzerine Araştırmalar* adlı eserlerdir. Bu eserler arasında özellikle Peçenekleri her yönü ile ele alan iki çalışma A. Nimet Kurat (1937) ve tarafımızdan (2020) yazılan eserlerdir. Diğer eserlerden Orkun (1933)³ ve Balkan'ın eserlerinde genel bilgiler verilmiş, Aslan'ın yakın zamanda çıkardığı (2025) eser ise Peçenekler hakkında yazılan ve daha önce tercüme edilen makaleler ile O. Pritsak tarafından yazı-

³ Hüseyin Namık Orkun'un, *Peçenekler* adlı eseri 2022 yılında Altın Orda Yayınları tarafından *Oğuzlara Dair, Osmanlıların Aslına Dair, Peçenekler* adı altında Orkun'un diğer çalışmaları ile birlikte yeniden yayımlanmıştır.

lan ancak bugüne kadar Türkçeye çevrilmeyen makalesinin çevrilerek verilmesinden oluşmaktadır. Bu çalışma bir araştırma eseri olmayıp tercüme makalelerin bir arada bulunduğu bir çalışma özelliğini taşımaktadır. Burada değerlendirme konusunda ele alacağımız Kurat ve tarafımızdan yazılan eserlerdir. Zira bu her iki eser en ince detaylarına kadar Peçenek tarihini ele almaya çalışmışlardır. Bu iki eserin yayım tarihi arasında dikkati çekecek kadar bir zaman vardır ki o da 86 yıldır. Her iki araştırmacı da eserlerini kaleme alırlarken o döneme kadar olan bütün kaynakları toplayarak bir değerlendirmede bulunmuşlardır. Bu iki çalışma arasında bu kadar fazla bir sürenin geçmiş olmasının sebebi yukarıda açıkladığımız sebepler yüzünden yani Türklerin ve Türk tarihinin çok uzun ve geniş coğrafyaya yayılması ve bu topraklarda çok fazla siyasî yapılar kurmalarıdır. Bu yüzden de her bir Türk kağanlığına veya devletine ait araştırmalar yapmak zaman almaktadır. Bilindiği üzere Türkler tarihleri boyunca günümüz cumhuriyetleri de dahil olmak üzere toplam 146 kağanlık, devlet, hanlık, beylik, atabeylik kurmuşlardır. Bu kadar siyasî yapıyı çalışmak hem zaman hem de iyi bir mesai gerektirmektedir. Konumuzu oluşturan DATT ve onun ayrılmaz bir parçası olan Peçenekler de bundan üzerlerine düşeni almışlardır. Bu yüzden de Umumi Türk Tarihi yani Genel Türk Tarihi üzerine çalışan akademisyenler bu uzun ve geniş tarihi 20. ve 21. yüzyıl boyunca en ince detaylarına kadar ortaya koymak üzere büyük bir çaba harcamışlardır. Bilindiği üzere Türkiye’de Türk tarihine özellikle de İslâm Öncesi Türk tarihine dair çalışmalar cumhuriyetin kurulmasından sonra yoğun bir şekilde hız kazanarak günümüze kadar devam etmiştir.

Bu iki eser arasındaki en büyük fark Kurat’ın eserinde Peçenekler siyasî bir yapı yani kağanlık kuramamış bir Türk boyu olarak gösterilirken, bizim eserimizde Peçeneklerin kağanlık kurdukları belirtilerek bu kağanlıklar I. ve II. Peçenek Kağanlığı olarak adlandırılmıştır. Biz, İlk Kağanlığın Karadeniz’in kuzeyinde merkezinin günümüzde Ukrayna topraklarında bulunan Harkov yakınlarındaki Peçenegi köyü olduğunu ve 895–1036 yılları arasında yaşadığını (*Gör. I.1*); İkinci Kağanlığın merkezinin günümüzde Bulgaristan’ın Şumnu şehri yakınlarındaki Yüz-Tepe olduğunu ve 1048–1091 yılları arasında hüküm sürdüğünü ileri sürdük (*Gör. I.2*).⁴

⁴ Uydu Yücel, 2020.

Görsel 1. I. ve II. Peçenek Kağanlıkları'nın coğrafi konumları (Uydu Yücel, 2020)

Kitap içerisindeki Peçeneklere dair ayrılan bölümlere baktığımızda ise bazılarının ya Kafkas ya Karadeniz'in Kuzeyi ya da Balkan tarihini ele alan eserlerin içerisinde verildiğini görüyoruz. Nitekim böyle bir çalışma ilk defa Hüseyin Namık Orkun'un 1932 yılında yazdığı *Avarlar, Peçenekler, Kumanlar* adlı çalışmadır. Çalışma *Türk Tarihi'nin Ana Hatları* eserinin müsvedesidir ve 1946 yılında ayrı bir kitap olarak basılmıştır. Eserde Peçenekler devlet kuramamış Türk boyu olarak gösterilmişlerdir. Peçeneklere özgü bir kaynak olmasa da İslâm öncesi Türk tarihi açısından önemli bir kaynak olan Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime* adlı eseri de 1937 yılında basılarak Türk bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Orkun'dan sonra Akdes Nimet Kurat'ın, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Boyları ve Devletleri* (ölümünden sonra 1972'de yayınlanmıştır) adlı çalışması gelmektedir. Kurat bu çalışması ile Türkiye'de ilk defa Doğu Avrupa Türk tarihini bütüncül olarak ele almıştır. Eserde Kurat Doğu Avrupa'da hâkimiyet süren bütün Türk boyları hakkında bilgiler verirken bu tarihte önemli bir yer edinen Peçenekler hakkında da bilgi vermiştir.⁵ Kurat, yine daha önce yazsa da 1976 yılında yayımlanan Türk Dünyası El Kitabı'nda *Doğu Avrupa Türk Kavimleri ve Devletleri* adlı makaleyi kaleme alarak alana katkı sağlamıştır. İlerleyen süreçte Zeki Velidî Togan'ın, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (1981), İbrahim Kafesoğlu'nun, *Türk Milli Kültürü* (1983), Erol Güngör'ün, *Tarihte Türkler* (1988), Mualla Uydu Yücel'in, *İlk Rus Yıllıklarında Türkler* (2007) gibi yazarların eserlerinde de Peçeneklere bir bölüm ayrılmıştır.

Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan Doğu Avrupa Türk tarihi ve bu tarih adı ile yazılan ilk eser, editörlüğünü Osman Karatay ile Serkan Acar'ın yaptığı *Doğu Avrupa Türk Tarihi* (2013) adlı çalışmadır. Bu çalışmada hem bu tarihi oluşturan Türk boyları ve kağanlıkları hakkında bilgi verilmiş hem de araştırmacılara alanla ilgili oldukça geniş bir kaynakça sunulmuştur. Bu çalışmaların yanı sıra Osman Karatay'ın yazdığı *Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları: Altın Orda Öncesi Dönem* (2004) adlı oldukça hacimli makalesinde de Peçeneklere yer verilmiştir. En son Öner Tolan'ın doktora tezi olarak hazırladığı ve daha sonra kitaplaştırdığı *Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açından Karadeniz'in Kuzeyinde ve Balkanlarda Türkler (IV-X. yüzyıl)* (2023) adlı çalışmada da Peçenekler hakkında bilgi bulunmaktadır.

⁵ Şakiroğlu, 2002, 430.

Bu arada DATT içerisinde yer alan Balkan tarihine dair de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında içerisinde Peçeneklere dair bilgiler veren iki çalışmayı şu şekilde sıralayabiliriz: Osman Karatay ve Bilgehan Atsız Gökdağ'ın editörlüğünü yaptığı *Balkanlar El Kitabı* (2006) ile editörlüğünü Zeynep İskefiyeli, Muhammed Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı'nın yaptığı *Türk Tarihinde Balkanlar* (2013) adlı çalışmalar. *Balkanlar El Kitabı*'nın 3. Cildinin yarısı Türkçe Balkan kaynakçasına ayrılarak, araştırmacılara bu alanla ilgili çok önemli bir katkı sunulmuş ve kolaylık sağlanarak önemli bir boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Yukarıda tam listesini verdiğimiz makalelere baktığımızda ise hem siyasî hem de kültürel hayatlarına dair çalışmaların yapıldığını ancak ağırlığın siyasî yaşama verildiğini görüyoruz. Bunun da sebebi öncelikli olarak onların siyasî yaşamlarını ortaya koymak ve tanıtmak amacından kaynaklanmaktadır.

Peçenek tarihi hakkında bilgi veren ana kaynakların hangileri olduğu konusunda iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Hüseyin Namık Orkun tarafından tercüme edilen Gyula Moravcsik'in *Bizans Kaynaklarında Türkler* adlı eseridir. Bu eserde Peçenekler hakkında bilgi veren Bizans kaynakları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Türkiye'de bu konuda yapılan özgün bir reysel çalışma ise İsmail Mangaltepe tarafından yine aynı isimle yani *Bizans Kaynaklarında Türkler* adı ile 2009'da yapılmıştır. Bu her iki eser de araştırmacılara hangi ana kaynaklara başvuracaklarına dair bilimsel bir katkı sunmaktadır.

YÖK Tez'de kayıtlı olan Peçenekler hakkında yazılan yüksek lisans (9) ve doktora (1) tezlerine baktığımızda ise çok sınırlı olduğunu tespit ediyoruz. Bu tezlerde ele alınan konuların siyasî tarihlerine özellikle de diğer devletlerle olan ilişkilerine, yerleşim yerlerine, boy, şahıs, yer ve uruğ adlarına, kültürlerine dair olduklarını görüyoruz.

Peçenekler hakkında yazılan eserleri değerlendirdiğimizde büyük çoğunluğunun daha önce de ifade ettiğimiz gibi siyasî tarihleri üzerine yoğunlaştığını tespit ediyoruz. Bu siyasî tarihte dikkat çeken husus Peçeneklerin diğer Türk boyları arasında özellikle yağma ve saldırı üzerine kurulu bir varlık sergilemiş olduklarıdır. Bu da komşularını son derece rahatsız etmiş, onlar hakkında bilgi verirlerken de bu yönlerine özellikle vurgu yapmalarına sebep olmuştur. Nitekim Peçenekler hem diğer Türk boylarıyla hem de başka milletlerle ilişkilerini askerî güç, saldırı ve yağma yönleri ile belirlemişlerdir

ki özellikle hem Slav/Ruslara hem de 1048'den sonra Doğu Roma'ya karşı saldırı ve yıldırma politikası uygulayarak büyük bir başarı sağlamışlardır. Bu ilişkilerin detayları hem Slav/Rus hem de Doğu Roma kaynaklarında detaylı bir şekilde verilmiştir.

Bu arada Türkiye'de Peçenek tarihi üzerine araştırma yapanların karşılaştıkları sorunlardan bazılarına da değinmek gerekirse; bunlardan birincisi ana kaynaklara ulaşmada yaşanan zorluklardır. Bilindiği üzere sadece Peçenek tarihi değil, eski Türk tarihini araştırırken karşılaşılan sorunların başında ana kaynaklara ulaşmada yaşanan sıkıntılar gelmektedir. Gerek yurt içinde gerek yurt dışında yayımlanan ana kaynak, araştırma eserleri (ki günceller de olmalı) ve tezlerin büyük bir çoğunluğu maalesef kütüphanelerimizde tam olarak bulunmamaktadır. Ödenek olmadığı için bu tür eserlerin alınamaması son derece üzücüdür. Sevindiren taraf ise son yıllarda teknolojinin getirdiği yeniliklerden bilim dünyasının da yararlanması ve araştırmacıların dijital ortamda kullanıma açılan kaynaklar sayesinde bunlara erişimin kolay hale gelmesinden faydalanmalarıdır. Yine gerek üniversiteler gerekse araştırma merkezleri yeterli olmasa da hem kütüphaneler hem de diğer üniversitelerle (yurtiçi/dışı) ikili anlaşmalar yaparak veri tabanlarının kullanımını araştırmacıların hizmetine sunmaktadırlar.

İkinci sorun, Latin, Grek, Macar, Romen, Fars, Arap Slav, Rus vb. dillerde yazılan hem ana kaynak hem de en önemli araştırma eserlerinin bir kısmının henüz Türkçeye kazandırılmamış olmasıdır. Ülkemizde bu alana dair ana kaynakların çevirisi ya üniversitelerde yapılan lisansüstü tezlerde ya da araştırmacıların kendi bireysel çabaları ile olmaktadır. Bunlar biraz mesafe alınmasını sağlasa da yeterli değildir. Bu arada kaynak dillerin öğrenilmesinde karşılaşılan zorluklar, maalesef ana kaynağın bilinen bir batı diline çevrilen çevirisinden Türkçeye çevrilmesi gibi bir durumu da beraberinde getirmektedir. Bu çevirilere sağlıklı bir çeviri olup olmamaları noktasında tereddütlerle bakılması gerekmektedir, zira biliyoruz ki çeviri sırasında anlam o dile en yakın kelime ve cümlelerle verilmektedir. O yüzden çevirinin ana kaynak dilinden yapılması her zaman tercih edilmelidir. Çözüm ana kaynakların tez ya da bireysel çeviriler çerçevesinden çıkarılarak, bir kurumun başkanlığında ana kaynak dillerine vakıf bilim insanları tarafından oluşturulacak bir kurul tarafından yapılmasıdır.

Bilim dünyasını en zorlayan taraflardan biri de Peçeneklerin özellikle uruğ, boy, şahıs ve yer adlarının neler olduğu ile anlamları olmuştur. Yabancı

bilim insanları bilhassa da Macar ve Fransız bilim insanları bu adlandırma, anlam ve yer tespiti konusunda oldukça fazla çalışma yapmış olsalar da bilim dünyası tarafından kabul edilen ortak bir görüş öne çıkmamıştır.

Türk tarih yazımında Peçenekler, özellikle 1071 yılında Büyük Selçuklu ile Doğu Roma arasında yaşanan Malazgirt Savaşı sırasında sergiledikleri tutumları ile öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bilindiği üzere Doğu Roma ordusunda görev alan Peçenek ve Uz askerleri vardı ve bunlar savaş öncesinde keşfe çıkarak düşmanın hareketlerini gözlemlemek üzere görevlendirilmişlerdi. Tahminen 500 kişi olduğu düşünülen bu Peçenek birliği düşman ordusuna yaklaştığında Selçuklu askerlerinin kendileri ile aynı dili konuştuklarını görünce şaşırılmışlar ve karargâha dönerek beydaşlarına bunu söyleyip onlarla savaşmayacaklarını ve onlara katılacaklarını bildirmişlerdir. Bu durumu zamanında haber alan Doğu Roma İmparatoru IV. Romanos Diogenes (1068–1071) olaya müdahale etmiş ve çok az bir Peçenek grubunun Selçuklu ordusuna katılmasını sağlamıştır. Oğuz Türklüğünün Anadolu'daki en büyük damgası olan Malazgirt zaferinin kazanılmasında bu Peçenek grubunun da önemli bir katkı sunduğu yönündeki bir değerlendirme tarih yazımında kendisini göstermiştir. Bu katkının sayısal olarak çok fazla bir değeri olmakla birlikte manevî olarak Selçuklu askerlerine moral sağladığı da bir gerçektir. Ancak en büyük katkısı Doğu Roma ordusunun savaş planlarını Sultan Alp Aslan'a vermeleri olmuştur zira bu plan çerçevesinde kendi savaş taktiğini belirleyen Sultan, savaşın zaferle sonlandırılmasını sağlamıştır.⁶

Peçenek tarihi üzerine son dönemlerde Türkiye'de ve Türk tarihçiler arasında gerek bir araştırma eseri yazarak gerek onlara ait ana kaynak ya da bir araştırma makalesinin çevirisini yaparak katkı sunan bilim insanlarımızın sayısında gözle görülür bir artış yaşanmaktadır ki çalışmalarında yoğunlukla Peçenekler hakkında bilgi veren bilim insanlarımız arasında A. Nimet Kurat ve Muallâ Uydu Yücel önde gelmektedir. Genç tarihçiler arasında da Emine Dikmen'in olduğunu görüyoruz.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile eski Türk tarihine duyulan ilgi fazlasıyla artmış, Genel Türk Tarihi alanının İslâm öncesi dönemi Türkistan/İç

⁶ Uydu Yücel, 2022, 23–38.

Asya ve Doğu Avrupa Tarihi olmak üzere iki ana coğrafya üzerinden araştırılmaya başlanmıştır. Nitekim Doğu Avrupa Türk tarihinde diğer Türk boyları gibi önemli bir rol oynayan Peçeneklere dair de bilimsel eserler yazılmıştır. Bu eserler incelendiğinde Türk tarih yazımında Peçenekler için öne çıkan görüş Karadeniz ve Balkan coğrafyasında etkili bir siyasi güç oluşturdıkları ancak bunu kurumsal bir yapılanmaya dönüştüremedikleri şeklindedir. Bir devlet kuramadıkları şeklindeki bu görüşü ileri sürenlere baktığımızda bu bilim insanlarının önce Rus tarihçileri sonra da Batılı tarihçiler olduklarını görüyoruz. Bilindiği üzere tarih her zaman siyasetin kullandığı en önemli araç olmuştur ki, bu araç olma anlayışından Peçenekler de etkilenmişlerdir. Bu bağlamda bu görüşün yani dağınık boylar halinde yaşayan Peçeneklerin tarih yazımında bir devlet kuramamalarının altında yatan en önemli sebep siyasi sebeplerdir zira Kiyev Knyazlığı döneminde Karadeniz’e inmek ve bu denizi bir Slav/Rus denizi haline getirmek isteyen Slav/ Rusları ilk durdurularlar Peçenekler olmuştur. Her iki millet arasında yaşanan ilişkiye baktığımızda Peçeneklerin yeni yeni bu topraklarda varlık sergilemeye başlayan Slav/Ruslarla komşuluk yaptıklarını, yeri geldiğinde onlara saldırdıklarını yeri geldiğinde askerî destek sağladıklarını görürüz. Bu ilişkide, saldıran Peçenekler, savunmada kalan Slav/Ruslar olmuştur. Günümüze kadar millî bir Rus ideolojisi olarak varlığını devam ettiren Karadeniz’i bir Rus Gölü haline getirme idealini ilk olarak Peçenekler engellemişler, arkalarından gelen diğer Türk boyları da bunu devam ettirmişlerdir. İşte bu engel olma bu idealle beslenen tarihçilerin tarih yazımında onlara bir devlet kurdurmama şeklinde karşılık bulmuştur ki bu karşılığın asıl müsebbibi de yönetim erki olmuştur. Bu yazım tercihi maalesef diğer araştırmacılar tarafından da sorgulanmadan kabul edilmiştir. Bu durumu ilk defa ortaya koyan Ukraynalı tarihçi O. Pritsak olmuştur. 1972 yılında yazdığı *Peçenekler*⁷ adlı eserinde, bir devlet oluşumu için ne gerekiyorsa Peçeneklerin de sahip olduklarını kanıtları ile ortaya koymuştur. Daha sonra onu yine Ukraynalı tarihçi M. B. Kiselëva izlemiştir. Kiselëva yazdığı 8–12. yüzyıllarda *Uluslararası İlişkiler Sisteminde Peçenekler* adlı çalışmasında⁸ bu konuya değinerek bir devlet yapısı oluşturdıklarını belirtmiştir. Tarafımızdan yazılan *Türkistan’dan Tuna’ya Peçenekler* adlı eserde de Pritsak’ın değerlendirmeleri üzerinden yola çıkarak Peçenek-

⁷ Pritsak, 1976.

⁸ Kiselëva, 2012.

lerin iki kağanlık kurduklarını kaynakların verdiği bilgilerin ışığında kanıtlamaya çalıştık. Her üç araştırmacı da kaynakları de-ğerlendirerek bu yapılanmanın bir devlet teşekkülü şeklinde olduğu görüşünü dile getirmişlerdir. Ancak burada bu alanda çalışan Türk tarihçilerine de bir sitemde bulunmak isteriz. Bu eserlerde bir siyasî yapılanma içerisinde oldukları belirtilmesine, bizzat tarafımızdan yazılan eserde iki kağanlık kurduklarının ileri sürülmesine rağmen maalesef bu görüşlerin Türk tarih yazımında yer almadığını, yeni yapılan çalışmalarda hâlâ bir devlet kuramadıklarına ilişkin görüşün tekrarlandığını görüyoruz. Kanaatimiz bu durumun yaşanmasındaki en önemli sebebin araştırmacıların yeni literatürü yeterince takip edememeleridir. Bilindiği üzere bilimde en önemli kurallardan biri çalışılan ve uzmanlaşılan alanla ilgili bütün eserlerin görülmesi, bilgilerin alınıp değerlendirilmesi, kabul edilmese bile böyle bir görüşün ileri sürüldüğünün belirtilmesidir. Maalesef Peçenekler hakkında bilgi veren araştırmacıların buna dikkat etmediğini, böyle bir değerlendirmede bulunmadığını, daha önce yazılan eserlerde verilen bilgileri aynen alıp, doğru kabul edip sorgulamadıklarını ve yeni literatürü takip etmediklerini görmenin üzüntüsü ve şaşkınlığını yaşadığımızı da ifade etmek isteriz.

Peçenek tarihi üzerine çalışacaklara tavsiyemiz kültür tarihleri üzerine odaklanmalarıdır. Çünkü siyasî tarihlerine dair ilişki kurdukları devletlerin kaynaklarında yeterince bilgi olması, bu ilişkilerin detaylı bir şekilde ortaya koyulmasına sebep olmuştur. Ancak kültürleri hâlâ daha detaylı bir çalışmayı beklemektedir. Başta yukarıda da ifade ettiğimiz gibi boy, şahıs, yer adlarının anlamları olmak üzere kültürel öğelerine dair bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaca katkı sunacak bilgileri de özellikle Ukrayna, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan’da yeni yapılacak kazı çalışmaları ve buluntular karşılayacaktır diye düşünüyoruz.

Kaynakça

- İskefiyeli, Z. – Çelik, M. B. – Yazıcı, S. (Ed.) (2013). *Türk Tarihinde Balkanlar*, Cilt I–II. Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya.
- Karatay, O. – Gökdağ, A. (Ed.) (2006). *Balkanlar El Kitabı*, Cilt I–III. Çorum 2006.
- Karatay, O. (2004). Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları –Altın Orda Öncesi Dönem. *KaraM* 3, Güz, 1–70.

- Kiselëva, M. B. (2012). *Pečenegi v sisteme meždunarodnyh otnošenij v VIII–XII vv.* Dissertaciâ na soiskanie učenoj stepeni kandidata isto-ričeskih nauk. Voronež, 2012.
- Şakiroğlu, M. (2002). Akdes Nimet Kurat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26. İstanbul, 430–431.
- Uydu Yücel, M. (2020). *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*. İstanbul 2020.
- Uydu Yücel, M. (2022). Peçenek ve Uzların Malazgirt Zaferi'nin Kazanılmasındaki Roller ve Önemleri. Erdaş, S. – Yıldırım, S. (Ed.), *M. Derviş Kılınçkaya Armağan Kitabı*. Ankara, 23–38.
- Uydu Yücel, M. (2023). Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de Doğu Avrupa Türk Tarihi Çalışmaları. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 81, 465–491.

The Scholarly Literature on the Pechenegs in Türkiye: A Critical Evaluation Extended summary

With the establishment of the Republic of Türkiye, interest in early Turkic history increased significantly, and the pre-Islamic period of Early Turkic History began to be studied within two principal geographical frameworks: Turkestan (Inner Asia) and Eastern Europe. Consequently, a considerable body of scholarly literature has been produced on the Pechenegs, who, like other Turkic peoples, played an important role in the history of Eastern European Turkic polities. A review of this literature reveals that the dominant view in Turkish historiography has been that, although the Pechenegs constituted a significant political power in the Black Sea region and the Balkans, they failed to transform this power into an institutionalized state structure. An examination of the scholars who advocated the view that the Pechenegs never established a state shows that this interpretation originated first among Russian historians and was subsequently adopted by Western scholarship.

As is well known, history has always been one of the most important instruments of politics, and the Pechenegs have likewise been affected by this political use of the past. In this context, we argue that the principal reason behind the widespread historiographical claim that the Pechenegs, who lived in dispersed tribal groups, failed to establish a state is political rather than historical. During the period of the Kievan Rus', it was the Pechenegs who first prevented the Slavs/Rus' from expanding towards the Black Sea and transforming it into a Slavic/Russian sea. An examination of relations between the two peoples demonstrates that the Pechenegs coexisted with the Slavs/Rus', who had only recently appeared in the region; at times

they launched attacks against them, while at other times they provided them with military assistance. In these interactions, the Pechenegs generally assumed the offensive, whereas the Slavs/Rus' remained on the defensive.

The aspiration to transform the Black Sea into a "Russian lake", which has survived to the present day as an element of Russian national ideology, was first obstructed by the Pechenegs, and subsequently by the other Turkic peoples who followed them. It is precisely this role as an obstacle that, in the works of historians influenced by this ideological perspective, found expression in the assertion that the Pechenegs had never established a state. The principal driving force behind this interpretation was political authority itself. Unfortunately, this historiographical tradition was later accepted uncritically by many other scholars.

The first historian to challenge this interpretation was the Ukrainian scholar Omeljan Pritsak. In his work *Pechenegs* (1972), he demonstrated, on the basis of substantial evidence, that the Pechenegs possessed all the essential characteristics required for state formation. He was later followed by another Ukrainian historian, Marina B. Kiselëva, who, in her study *The Pechenegs in the System of International Relations in the Eighth–Twelfth Centuries*, likewise argued that the Pechenegs had established a state organization.

In our own study, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, building upon Pritsak's conclusions and drawing upon the available historical sources, we sought to demonstrate that the Pechenegs established two khaganates. All three studies, based on a critical evaluation of the sources, reached the conclusion that the Pecheneg political organization should indeed be regarded as a genuine state formation.

At this point, however, we would also like to express a criticism of Turkish historiography. Although these studies explicitly argue that the Pechenegs possessed an organized political structure, and although our own work advances the thesis that they established two khaganates, these conclusions have unfortunately not been incorporated into mainstream Turkish historical scholarship. Recent publications continue to repeat the traditional view that the Pechenegs failed to establish a state. In our opinion, the principal reason for this situation is that researchers have not followed the more recent scholarly literature sufficiently closely. One of the fundamental principles of academic research is that all relevant studies in a given field should be consulted, their arguments evaluated, and their conclusions acknowledged, even where they are ultimately rejected. Regrettably, many scholars writing on the Pechenegs have neglected this principle. Rather than engaging critically with new interpretations, they have tended to reproduce the conclusions of earlier works without questioning them and without taking recent scholarship into consideration.

We therefore recommend that future research on the Pechenegs should focus primarily on their cultural history. Their political history has been relatively well documented in the written sources of the states with which they interacted, allowing

these political relationships to be reconstructed in considerable detail. Their culture, however, still awaits comprehensive investigation. As noted above, particular attention should be devoted to the meanings of tribal, personal, and place names, as well as to other aspects of Pecheneg culture. We believe that future archaeological excavations and discoveries, especially in Ukraine, Bulgaria, Romania, and Hungary, will make a substantial contribution to filling these gaps in our knowledge.